

Zane Šiliņa, *Dr.art.*, Latvijas Kultūras akadēmija

INDIVĪDA UN MASAS ATTIECĪBU TRAKTĒJUMS RAIŅA LUGU RADĀMAJĀS DOMĀS

Raiņa pasaules uzskatu un, it īpaši, viņa nākotnes redzējumu spēcīgi ietekmējusi marksisma filozofija, tomēr viņa attieksme pret šo doktrīnu ir visai komplikēta. No vienas puses, dzejnieku saista marksisma paustā pasaules pārveides ideja un ļoti interesē Kārļa Marksa personība, kurā viņš saskata drosmīgu un talantīgu sabiedrības reformētāju, bet, no otras puses, vairākas marksisma propagandētās idejas Rainis asi kritizē. Raiņa kritiskajai attieksmei ir divi cēloņi.

Pirmais no tiem – marksisma doktrīnas un ar to saistīto sabiedriski politisko strāvojumu izteikti materiālistiskā orientācija nav saskaņojama ar Raiņa mākslinieciskajiem centieniem un pārliecību, ka izšķirošā loma sabiedrības attīstībā pieder nevis ekonomiskajiem nosacījumiem (respektīvi, ražošanas attiecībām) un to maiņai, bet gan cilvēka gara pasaules augšupejai.

Šo Raiņa un marksisma uzskatu disonansi vispārliecinošāk atspoguļo dzejnieka korespondence. Piemēram, žurnālistam Hermanim Asaram (1882–1942) 1913. gada 7. martā adresētajā vēstulē Rainis norāda uz “sociāldemokrātiskā pasaules uzskata paplašināšanas” nepieciešamību un turpat arī precizē tās būtību: “Jāatkratās no uzskata, ka mūsu cīņa tikai materiāla (..), viņa vairāk ir garīga, un mūsu lielākais ierocis ir gars, ne dūre” [Rainis 1985a: 270].

Vēl skaidrāk dzejnieka nostāju pauž vēstule Paulam Daugem (1869–1946) 1915. gada 31. oktobrī: “Es no sākta gala domāju, ka p. (partija, t. i., Latvijas Sociāldemokrātija), turēdamās pie v. (vēsturiskā) materiālisma vien, atstāj neizmantotu lielu spēku: garīgo un ētisko. Partijai, pēc mana uzskata, vajadzēja būt ne vien saimnieciskai un politiskai, bet arī ētiskai un garīgai, un filozofiskai. Te mūsu nesaskaņu sākums jau kopš 95. gada”⁷⁹ [Rainis 1986a:72].

Iepriekš raksturoto Raiņa pasaules uzskata un marksisma pamatnostādņu antagonismu akcentē arī Fēlikss Cielēns (1888–1964). Savā atmiņu grāmatā

⁷⁹ 1895. gada decembrī Rainis aiziet no laikraksta “Dienas Lapa” redaktora posteņa.

“Rainis un Aspazija” viņš raksta: “Pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados Rainis ir marksists. Bet palēnām viņa pasaules uzskatā notiek zināma revīzija un pārmaiņa: viņš tuvojas Spinozas un Gētes universālismam un panteismam, un viņa uzskats par gara un indivīda nozīmi sabiedriskā attīstībā kļūst pavisam citādāks nekā dogmatiskiem marksistiem. (..) Viņš kategoriski noliedza ekonomisko apstākļu determinanci vēsturē un ekonomisko interešu izšķirīgo nozīmību. Gars ir galvenais cilvēces attīstībā. Pārgrozības un lūzumi garā iet pa priekšu visām pārmaiņām dzīvē. Idejas un morāli strāvājumi ir visu cilvēces lielo pārgrozību pamatfaktors” [Cielēns 1955:40].

Otrais Raiņa kritiskās attieksmes cēlonis – marksisms nespēj atrisināt pretrunu, kāda rodas starp nepieciešamību rīkoties *milzīgā vairākuma* interešu vārdā un vienlaikus garantēt *ikviena indivīda brīvu attīstību*⁸⁰. Var pat teikt, ka iespējamo indivīda brīvības un masas interešu konfliktu marksisms cenšas apiet.⁸¹ Savukārt Rainis, augsti vērtēdams cilvēka individualitāti un vēlēdamies saskaņot sabiedrības kopējās attīstības iespējas ar brīvu personības attīstību, starp indivīdu un sabiedrību pastāvošās pretrunas izjuta sevišķi asi un centās tās risināt savā daiļradē.

Vēstulē Jānim Jankavam (1886–1918), atskatoties uz savas personības un pasaules uzskata tapšanas gaitu, Rainis 1908. gada 8.–10. martā raksta: “Pie sociālisma mani pievilka lielums, plašums, masas ideja; anarķisms kā individuālists man izlikās interesantāks, bet sektantiskāks: mana personiskā gara priekšvēsture mani bija jau novedusi uz to, ka indivīds viens, bez masas, ir bezspēcīgs, balss bez skaņas, gars bez patības. Anarķisms man kā personai nedeva nekā jauna, es jau biju pats individuālists; sociālisms man deva trūkstošo: patību, masu, lielumu. (..) Bet sociālisms man drīz vien sāka rādīt arī savu trūkumu: (..) es redzēju sociālismā tikai masu bez individualitātes; individualitāte tika pat pilnīgi noliegta, katra pastāvīga iniciatīve apkarota, gribas moments pilnīgi izdzēsts iz vēstures un ikdienas darbības” [Rainis 1985b: 88].

Eliass Kaneti (*Elias Canetti*, 1905–1994) traktātā “Masa un vara” (*Masse und*

⁸⁰ Lūk, viens no uzskatāmākajiem piemēriem: “Komunistiskās partijas manifesta” (*Das Kommunistische Manifest*, 1848) 1. nodaļā deklarētā tēze “Visas līdzšinējās kustības bija mazākuma kustības vai notika mazākuma interesēs. Proletāriskā kustība ir milzīgā vairākuma patstāvīga kustība milzīgā vairākuma interesēs” [Markss, Engels 1979:42] nav īsti saskaņojama ar 2. nodaļuma beigās propagandēto pārliecību par to, ka “vecās buržuāziskās sabiedrības vietā ar tās šķirām un šķiru pretstatiem stājas asociācija, kurā ikviena indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums” [Markss, Engels 1979:52].

⁸¹ Šī tendence vērojama ne tikai “Komunistiskās partijas manifestā”, bet arī citos Kārļa Marksa un Fridriha Engelsa darbos, piemēram, “Vācu ideoloģija” (*Die Deutsche Ideologie*, 1845) un “Svētā ģimene jeb Kritiskās kritikas kritika. Pret Bruno Bauera un kompāniju” (*Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik – gegen Bruno Bauer und Konsorten*, 1845). [Markss, Engels 1963:608; Markss, Engels, 1976:254].

Macht)⁸² norāda, ka masa cilvēku atbrīvo no viņa individualitātes, – masā cilvēks “pārkāpj savas personas robežas. Viņš jūt atvieglojumu, jo ir atceltas visas distances, kas viņu atmeta atpakaļ pie sevis un noslēdza sevī. Līdz ar distanču sloga noņemšanu viņš jūtas brīvs, un viņa brīvība ir šo robežu pārkāpšana. Tam, kas noticis ar viņu, ir jānotiek arī ar pārējiem, viņš gaida no tiem to pašu” [Kaneti 1999:14]. Tādējādi masai raksturīga tieksme palielināties, t. i., uzņemt sevī pēc iespējas vairāk indivīdu, tajā pašā laikā savdabīgi *aprijot* viņu individualitātes, turpretim atšķirīgos – tos, kuri no savas individualitātes atteikties nevēlas, – masa naidīgi atgrūž vai pat vēlas iznīcināt.

Gan iepriekš citētā vēstule J. Jankavam un citi personīgie dokumenti, gan it īpaši daiļdarbi liecina, ka, neraugoties uz masas attīstību liktajām cerībām, E. Kaneti raksturoto personības un masas antagonismu apzinājās un skaudri pārdzīvoja arī Rainis. Spilgts šā pārdzīvojuma piemērs ir lugas “Īliņš” tapšanas materiāli jeb tā dēvētās *radāmās domas*. Raiņa radāmās domas ir ļoti specifisks literārais materiāls. Piemēram, radāmās domas lugai “Īliņš” veido gan vairāk vai mazāk izstrādāti iecerētās lugas teksta fragmenti, gan arī visdažādāko, nereti pat savstarpēji pretrunīgu ideju ieskicējumi, kas sniedz nenovērtējamas liecības par Raiņa ideju attīstību un māksliniecisko tēlu ģenēzi. “Īliņa” radāmās domas tapušas apmēram no 1900. līdz 1926. gadam un, lai gan luga tā arī nav tikusi uzrakstīta, šis materiāls uzskatāms par savdabīgu ieceru rezervi vairākām citiem dramatiskajiem darbiem, tajā skaitā lugai “Uguns un nakts” (1905).

Nepabeigtajā lugā “Īliņš”⁸³ daudzveidīgi izvērsti viens no Raiņa dramaturģijai visraksturīgākajiem motīviem, kas savu kulmināciju sasniedz vēlāk – traģēdijā “Jāzeps un viņa brāļi” (1919). Proti – galvenais varonis kaislīgi alkst pēc saules, turklāt sapņo dot sauli arī citiem. Nepabeigtās lugas 1. cēlienam paredzētajā galvenā varoņa un viņa līgavas Ziedītes dialogā varonis raksturots kā pavasara vējš, kura uzdevums – atbrīvot zemi no ziemas sastinguma. Galvenais varonis te tiek saukts par Kurbadu, taču gan salīdzinājuma veidā, gan kā savdabīga varoņa vārda paralēlforma tiek lietots arī apzīmējums *īliņš/Īliņš*⁸⁴:

⁸² Lai gan traktāts pirmo reizi publicēts 1960. gadā, šā darba ideja E. Kaneti radusies jau divdesmitajos gados [Šuvajevs, 1999:411].

⁸³ Iecerētās lugas nosaukumu Rainis mainījis trīs reizes: visvecākajos uzmetumos viņš to sauca par “*Sonnenkind*” (“Saules bērns”), pēc tam Rainis radāmo darbu ilgus gadus dēvēja par “Īlu” jeb “Īliņu” (radāmajās domās lietotas abas paralēlformas), taču 1917. gada oktobrī vairākos pierakstos parādījās Kurpada vārds [Hausmanis, Grīnuma 1981:586–600]. Tā kā Īliņš ir Raiņa visbiežāk izmantotais radāmā spēkavīra apzīmējums, turpmāk šajā rakstā Raiņa iecerētā luga tiks dēvēta par “Īliņu”, nevis par “Kurbadu”, lai gan tieši šo – hronoloģiski pēdējo – lugas virsrakstu par pamatu izvēlējušies Raiņa Kopoto rakstu akadēmiskā izdevuma sastādītāji.

⁸⁴ Vārds “Īliņš” aizgūts no viduslejasvācu valodas; tā nozīme – stiprs, brāzmais vējš [Hausmanis, Grīnuma, 1981:586].

KURBADS

Zeme sauc...

ZIEDĪTE

*Pēc sava brīvotāja, sauc pēc tevis,
Kas smago ziemas nastu rautu nost,
No rītiem brāzdamies kā ziedoņvējš,
Kā īliņš pavasarī.*

KURBADS

Es tas Īliņš...

*Kas zelta sauli zemei atvestu
Un nakti atgainītu atpakaļ,
Aiz telpas bezgalos to nogrūzdams.
Tad brīvi atelpotu bāru bērni,
Kas garos mūžos slāpuši pēc saules,
Ar izraudātām acīm, tulznām rokās
Un liesiem, izmērdētiem locekļiem
No visu zemes nastu nešanas. [Rainis 1981:168]*

Savus varoņdarbus Īliņš sāk ar to, ka apgriež zemi ap asi, lai to labāk apspīdētu saule un jau ziemas vidū sāktos pavasaris. Izbiedētie ļaudis domā, ka tas bijis pārdabiski spēcīgs viesulis, bet, saņēmuši sajūsminātā Īliņa paskaidrojumu par notikušo, kurn par pārāgrā pavasara dēļ nepadarītajiem ziemas darbiem. Tomēr galvenā varoņa darbības programma neaprobežojas tikai ar ierastās dzīves vides uzlabošanu. Īliņš aicina ļaudis tuvināties saulei, dodoties apgūt jaunu, plašāku dzīves telpu *siltajā zemē* – dienvidos.⁸⁵ Iecerētais ceļš un tā mērķis visai detalizēti tiek raksturots Īliņa līgavas Ziedītes tekstā:

*Iz tumšiem dziļumiem jūs kalnā nāksat,
Un skaistā, bezgalīgā pasaule
Jums acu priekšā mirdzot atvērsies.
Neviena nebūs vairs tik nelaimīga,
Kas raudot paliks tumšā kaktiņā:
Zaļš dārzs visapkārt, zelta saulīte,
Un bāru bērni dies un sildīsies. [Rainis 1981:175]*

⁸⁵ Rainis vairākkārt atzinis, ka arī pats personīgi izjūt dienvidzemju pievilcību. Piemēram – ieraksts dzejnieka dienasgrāmatā 1912. gada 1. jūnijā: “Man instinktīvi gribas dzīvot dienvidos, daudz saules. Vāji nervi, smalka āda cieš no aukstuma un vēja. Lai pretotos, vaj’ga nervu un gribas tēriņa. Lētāk iznāk dabas siltumā un saulē, kur visu gribu var likt uz darbu strādāšanu. Atpūsties varu ziemeļos, bet strādāt dienvidos. Tur varu vairāk veikt” [Rainis 1986b:441].

Lugas radāmās domas liecina, ka Rainis tiecies veidot opozīciju: ierastā, ierobežotā, rūpju pilnā, *dziļumos* jeb tālu no saules esošā (tātad – tumšā un, iespējams, arī aukstā) vecā pasaule un pretstatā tai – jaunu iespēju pilnā, bezgalīgā, laimes pilnā, kalnā vai tuvu saulei esošā (tātad – gaišā un siltā) jaunā pasaule. Īliņa līgavas Ziedītes teksta turpinājumā vēstīts, ka šajā jaunajā pasaulē *nebūs kungu, / Tur visi brīvi būsīm!* [Rainis 1981:176]. Tātad jaunā pasaule tiek saistīta arī ar atšķirīgu, uz citiem principiem balstītu sociālo telpu, turklāt jaunajā pasaulē valdīs vēl nepiedzīvota labklājība.

Interesanti, ka “Īliņa” teksta fragmentos un radāmajās domās jaunā, dienvidos meklējamā pasaule saistīta ar savdabīgi risinātu apsolītās zemes motīvu – uz to Slobodskas laikā tapušajās radāmajās domās norādījis pats Rainis: Īliņš “grib ķerties pie ļaunuma saknes: izskaust nabadzību un ciešanas, nožņaupt nāvi, vispirms aizvest visus prom uz apsolīto zemi un tad pašu nāvi iznīcināt” [Rainis 1981:243]. Šā motīva risinājumu var dēvēt par savdabīgu tādēļ, ka Raiņa traktējumā apsolītā zeme, kas atrodas dienvidos un ir tik pievilcīga gan savu dabas bagātību, gan arī cerēto sociālo priekšrocību dēļ, ir nevis pilnīgi sveša teritorija, bet gan tautas pirmdzimtene. Par to liecina lugas 4. cēlienam izstrādāts teksta fragments, kurā aprakstīta tālā pagātnē norisinājusies tautas izceļošana no zemes, kas atrodas kalnos – tātad tuvu saulei.

Lugas radāmajās domās ieskicētais tautas veiktais ceļojums izraisa asociācijas ar Izraēla bērnu klejpojumiem Mozus vadībā, taču visbūtiskākais ir tas, ka meklējamā saules zeme Raiņa traktējumā iegūst īpašu jēgu – tā ir tautas dabiskā dzīves vide. Dzejnieks it kā norāda uz to, ka brīvība un sociālā vienlīdzība, kas ļaudis gaida gaišajā, jaunajā pasaulē, ir nevis ārkārtējs sasniegums, bet gan pilnīgi dabisks un cilvēkam nepieciešams stāvoklis.

Traģēdijai “Īliņš” paredzētajos teksta fragmentos, kā arī radāmajās domās viena no centrālajām tēmām ir zemes smagums, inertums. Plānojot iecerēto lugu, Rainis apsvēris vairākus šīs tēmas risinājuma variantus, taču šajā rakstā nepieciešams īpaši akcentēt tikai vienu no tiem. Šis variants izvērsts 1922. gadā pabeigtajā *krievu traģēdijā* “Īlja Muromietis”, un tajā zemes smagumu veido ļaužu raizes un ciešanas, kas savāktas *zemes dēla* Mīkulas–Laucinieka somā un ir tik smagas, ka Īlja nespēj tās pat pacelt, kur nu vēl nest. Diezgan droši var teikt, ka iekļaut šo motīvu lugā “Īlja Muromietis” Raini visticamāk mudinājis “Īliņa” radāmajās domās ietvertais ideju kopums, tomēr jāuzsver tas, ka “Īliņa” radāmajās domās galveno varoni nomācošā zeme tiek traktēta būtiski atšķirīgi – vai nu kā viņu ietekmējošais pagātnes mantojums, vai arī ļaudis jeb, Raiņa iecienīto apzīmējumu lietojot, *masa*.

Masas un Īliņa attiecības savā grāmatā “Jaunais Rainis: Ieskats mazpazīstamos manuskriptos” visai plaši raksturojusi Saulcerīte Viese [Viese 1982:256–263]. Pētnieces galvenais secinājums ir šāds: “Daudzos uzmetumos Rainis pasvītro

domu, ka masa ir visas attīstības un dzīves pamatu pamats. Lai arī Īlam jācīnās ar tās inertumu un aprobežotību, ar pieķeršanos “tuvākajam mērķim”. Tajā ir ne tikai bremsētājs vien. Masā, tāpat kā zemē, guļ visi nākotnes dīgli, visas tālākās gaitas iespējas [Viese 1982:261]. Lai pamatotu izteikto viedokli, S. Viese citē “Īliņa” radāmo domu fragmentu: “Īls pats izbīstas – lielās, nepazīstam(ās), noslēp(umainās), bet tik tuvās varas, kura atrodas zemē, t. i., ļaudīs, tā nekad nevar pietikt, bet viņai jātiek valdošai. Var viņai ļaut gulēt vai atkal iemidzināt, bet, ja atļauj tai acis izrīvēt, viņa celsies un valdīs. Viņš var apgriezt visu zemi apkārt, kamēr tā guļ, bet, kad ceļas, tad valda viņu un vēl aug” [Viese 1982:246; Rainis 1981:246].

Jāatzīst, ka Rainis tiešām masu daudzviet traktē ļoti ideālistiski – kā savās attīstības iespējās teju neierobežotu spēku, kam nākotnes veidošanā pieder izšķirošā loma. Tomēr, līdztekus lielajām uz masas attīstības iespējām liktajām cerībām, Raiņa daiļrades materiālos ļoti bieži parādās arī daudz pesimistiskākas pārdomas. Nupat citētajā “Īliņa” radāmo domu fragmentā pieminēts kāds masas attīstības veicināšanai pilnīgi nepieciešams elements, proti, tās garīgais audzinātājs un līderis, turklāt Raiņa idejas pieraksta pēdējais teikums norāda uz to, ka reiz pienāk brīdis, kad uzmodinātā masa sāk valdīt pār savu agrāko garīgo vadītāju. Tomēr minētā situācija nav interpretējama viennozīmīgi optimistiski. Par spīti “Īliņa” radāmajās domās, kā arī vēstulēs un dienasgrāmatās visai bieži paustajai pārliecībai par lielajām masas garīgās attīstības iespējām, Rainim savā dramaturģijā neizdodas pārvarēt to dziļo plaīsu, kas šķir gara varoni – ģēniju vai vienkārši saviem ideāliem līdz galam uzticīgu personību – no masas. Spilgti piemēri atrodami gan lugā “Indulis un Ārija” (1911) atveidotajās Induļa un kūru komplicētajās attiecībās, gan lugā “Jāzeps un viņa brāļi”. Arī “Spēlēju, dancoju” (1915) 5. cēlienā ļaudīm svarīgāks par Tota ziedošanos Leldes – meitenes, Leldes – Latves un saules apspīdētās nākotnes labad ir kaut kur sētmalē apraktais naudas pods, bet nepabeigtajā lugā “Īliņš” ļaudīs savas aizspriedumainības un garīgā kūtruma dēļ atsakās sekot varonim uz saules zemi. Rainis nenoliedzami apzinās to, ka situācija, kurā masa sāk valdīt pār savu vadītāju, diemžēl ne vienmēr liecina par masas garīgo briedumu, taču tā jebkurā gadījumā ir saistīta ar masas skaitlisko pārsvaru.

Īliņa un masas konfliktu cēloņus Rainis iecerētās lugas radāmajās domās iztirzā visai plaši. Pirmkārt, Īliņš, apzinādamies sava neparastā spēka dotās iespējas, vēlas iecerēto pasaules pārveidi – zemes labiekārtošanu, masas dzīves apstākļu uzlabošanu, ļaunuma izskaūšanu u. tml. – veikt viens pats: “Īl. mērķis: masas labklājība, masas celšana. I viņš redz lielās ciešanas, kā Buda, bet ir aktīvs un iet cīnīties pret ļaunumu, jebkuru ļaunumu līdz pat nāvei, konsekventi, t. i., vienpusīgi, pārspilēti. Viņa tieksme būt pilnībai un izdarīt visu darbu iznīcina Īl. Labais viņā kļūst tam par postu” [Rainis 1981:251]. Tieši šajā Īliņa konsekvencē Rainis saskata

sava varoņa iekšējo traģēdiju: “Traģika: vieniņieks, arī vislielākais, nevar neko paveikt līdz galam, to spēj tikai masa, turpinājums” [Rainis 1981:262].

Otrā un izšķirošā Īliņa kļūda ir tā, ka viņš pārāk lielu uzmanību pievērsis materiālās pasaules labiekārtošanai un atstājis novārtā cilvēka garu. Pats galvenais varonis iecerētās lugas darbības gaitā nemitīgi pilnveidojas, arī viņa garīgās vajadzības aug, tomēr Īliņš tikpat kā nemaz nav rūpējies par to, lai arī masas vēlmes nebūtu saistītas vienīgi ar materiālās pasaules labumiem: “Viņš (Īliņš – Z. Š.) grib tālo, ideālo un aizmirst to materiālo, ļaudis grib materiālo, aizmirst ideālo: tauta nau vēl modināta uz ideālo, viņš pats to aizmirsis darīt, (..) nu zūd viņa darba sapratēji un veicinātāji. Priekš viņa tuvākais materiālais bija tautas apgādāšana, modināšana, barošana” [Rainis 1981:246]. Taču, kā atzīst pats dzejnieks, “ar to vien nepietiek, ka mēs cīnāmies pret saimnieciskās un politiskās iekārtas pārgrozību un ieliekam tur visus savus spēkus. Mēs atstājam tad novārtā dvēseles pārgrozības, un negrozīta dvēsele nepārgrozīs ārējo iekārtu” [Biezais 1991:34].

Šis atziņas Rainim izdevies iestrādāt arī “Īliņa” dzejas tekstā. Lugas 4. cēlienā dzejnieks bija paredzējis iekļaut ainu, ko pierakstos pats dēvējis par *skudru skatu* [Rainis 1981:181]. Kamēr aukstuma māktie ļaudis gādā zarus ugunskuram, nepabeigtās lugas galvenais varonis, kuru satriecis viņu glēvums, garīgais kūtrums un bailes doties uz *saules zemi* pretim labākai dzīvei, vēro pa zemi tekalējošās sīkās skudras. Īliņa tekstā Rainis akcentē būtiskākos masas trūkumus – piezemētību, savtīgumu, sīkas rūpes un nevēlēšanos tiekties uz augstāku mērķi:

KURBADŠ

*Lūk, kā tie steidzīgi, bez miera tekā,
Drīz šurpu skrien, drīz metas atpakaļ,
Bez mērķa meklēdami, mūžam čum.*

VIRSAITIS

Kungs, ļaudis zarus nes, ko guni kurt.

KURBADŠ

*Lai, lai! es ne par viņiem runāju;
Lai nes, lai kur sev sīkas guntiņas,
Kur tagad sildīties, – tie negribēja
Man līdzī iet uz mūžam silto zemi,
Kur visus silda viena liela saule. –
Šie kustonīši, lūk, tāpat kā tie
Pa zemi rāpj un negrib tālāk vērties;
Tiem acis pacelt laika neatliek
Aiz sīkām, pelēkām, bez jēgas rūpēm.
(..)*

*Nu, skudrīt, augsti tevi paceļu
Skat' nu, cik plaša, skaista pasaule.*

VIRSAITIS

Kungs, skudrām acu nau, tik taustekļi.

KURBADS

*Jā, tekā vien, tai rūp, kā zemē tikt.
Ā, iekoda; nu, ej sev atkal pūznī.
Tāpat kā ļaudis: iekoda un zemē;
Iz zemes dzimuši, pie zemes līp.*

VIRSAITIS

Kungs, mēs jau ar...

KURBADS

Ko tu to: kungs un kungs,

Līdz apnikšanai!

VIRSAITIS

Es tik piebildu,

Ka mēs jau ar iz zemes dzimuši.

KURBADS

Jā, jā – es velti cerēju: iz saules.

Nolādētie! Bet es, es gribu saules!” [Rainis 1981:181–182]

Īliņa sapņi nesakrīt ar masas vēlmēm, un vienā no Raiņa iecerētajiem lugas fināla variantiem varoni aprok plūstošās smiltis, tādējādi simboliski atveidojot traģiski beigušos Īliņa cīņu ar glēvo un garīgi inerto ļaužu masu.⁸⁶

⁸⁶ Sk. arī Slobodskas laika radāmās domas: Īliņš “uzvar masas pretiniekus: rupjos spēkus, milžus, tad garīgos spēkus – Dievu, tad grib pacelt masu pašu, laiku, visu siko, – taču masa pārspēj viņu, pret 10 000, pret smiltīm Īl. ir bezspēcīgs” [Rainis 1981:251].

Raiņa iecere precīzi sasaucas ar atzinumu, ko vēlāk paudis E. Kaneti. Traktāta “Masa un vara” autors norāda, ka smiltis ir viens no būtiskākajiem masas simboliem: “(..) īpaši izceļamas divas smilšu īpašības. Pirmkārt, – mazums un tās daļiņu vienādums. Īstenībā gan tā ir viena īpašība, jo smilšu graudiņus izjūt kā kaut ko vienādu tikai tāpēc, ka tie ir tik mazi. Otrkārt, – smilšu bezgalīgums. Tās nav pārskatāmas, to vienmēr ir vairāk, nekā var aptvert acīm. Tur, kur tās ir mazās kaudzītēs, mēs tās neņemam vērā. Patiešām uzkrītošas tās ir tur, kur to ir bezgala daudz – jūras malā un tuksnesī. (..) Nozīmīga iezīme ir smilšu draudi, nostājoties pretī atsevišķam cilvēkam kā kaut kas agresīvs un naidīgs. Tuksneša vienveidība, milzums un nedzīvīgums konfrontē cilvēku ar gandrīz vai nepārspējamu varu, ko veido bezgala daudz vienādu daļiņu. Tā noslāpē viņu tāpat kā jūra, taču citādāk – viltīgāk un lēnāk” [Kaneti 1999:75]. (Pasvītrojums mans. – Z. Š.)

Raiņa radītais varoņa tips (Īliņš, Tots, Indulis) ar masu ir saistīts ārkārtīgi cieši. Šo saikni nosaka ne tikai varoņa rūpes par tautas fizisko un garīgo nākotni, bet arī tas, ka smagnējā, kūrā masa būtiski ierobežo jebkura indivīda – arī Raiņa varoņa – aktivitāti un izvirzīto mērķu īstenošanas iespējas. Veidojot lugas “Īliņš” koncepciju, dzejniekam nākas atzīt: “Tu tik raugs masā, pasaulē, tu vari augsti pacelties pār viņu, bet brīvs tiksi tikai līdz ar viņu, Tā ir indivīda traģika” [Rainis 1981:270]. Taču Rainis uzskata, ka, neraugoties uz masas inerto iedabu, ir ārkārtīgi svarīgi censties mudināt uz garīgu augšupeju ne tikai tautas apdāvinātākos prātus, bet arī kūrākos ļaudis, jo pretējā gadījumā tie pārāk kavēs vispārējo masas attīstības gaitu. “Masa ir galvenais, viņa ir mērķis, viņa ir jāaudzē, jāmaca,” “Īliņa” radāmajās domās atkārtoti Rainis un piebilst: “Zaratustra meklē augstos, bet jātaisa maize iz akmeņa, ne iz izmeklētiem miltiem” [Rainis 1981:216].

Gan Raiņa pabeigtie daiļdarbi, gan nepabeigto un aizsākto darbu radāmās domas, gan arī dienasgrāmatas liecina par to, ka dzejnieku vada iekšēja nepieciešamība un līdz ar to arī milzīga vēlme ticēt masas attīstības potenciālam galvenokārt tāpēc, ka tā ir vienīgā iespēja, kā viņam, paliekot uzticīgam saviem ideāliem, glābties no garīgas izolācijas, turklāt šī ticība ļauj cerēt, ka izvirzītie mērķi reiz tiks sasniegti. Tomēr, izvērtējot Raiņa daiļdarbus un, it īpaši, to tapšanas materiālus, nevar nepamanīt zīmīgu tendenci – iecerētās jaunās pasaules un to veidojošās jaunās sabiedrības aprises dzejnieks ieskicē visai nekonkrēti, turklāt, nespēdams atrisināt nepārvaramās pretrunas, kādas veidojas starp ideju pasauli un dzīves īstenību, viņš savu jauno pasauli atbīda uzkrītoši tālā, pat nepārskatāmā nākotnē. Pārdomājot personības un masas konflikta cēloņus, kā arī iespējamus risinājuma variantus, Rainis nonāk pie secinājuma, ka masas attīstībai būs nepieciešams ļoti ilgs laiks – nevis gadi vai gadu desmiti, bet vismaz vairākas paaudzes, tādēļ nepabeigtās lugas “Īliņš” radāmajās domās dzejnieks raksta: “...pasaule attīstās nevis caur vieniekiem, lieliem ģēnijiem, bet caur daudzumu, gan ne daudzniekiem, ne caur pastāvīgu progresēšanu, bet caur atdzimšanu, daudzām paaudzēm, caur miršanu un dzimšanu, caur maiņu” [Rainis 1981:216].

Izmantotie avoti un literatūra

- Biezais, Haralds. J. Raiņa kosmiskais mesiānisms. *Biezais, Haralds. Smaidošie dievi un cilvēka asara*. B. v.: Senatne, 1991. 9.–53. lpp.
- Cielēns, Fēlikss. *Rainis un Aspazija*. Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1955.
- Hausmanis, Viktors, Grīnuma, Gundega. Kurbads: Sacerēšanas gaita. *Rainis, Jānis. Kopoti raksti 30 sējumos*, 14. sēj. Rīga: Zinātne. 1981. 586.–600. lpp.
- Kaneti, Eliass. *Masa un vara*. Rīga: Jumava, 1999.

- Markss, Kārlis, Engelss, Frīdrihs. *Vācu ideoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1966.
- Markss, Kārlis, Engelss, Frīdrihs. *Svētā ģimene jeb Kritiskās kritikas kritika. Pret Bruno Bauera un kompāniju*. Rīga: Liesma. 1976.
- Markss, Kārlis, Engelss, Frīdrihs. *Komunistiskās partijas manifesti*. Rīga: Liesma, 1979.
- Rainis, Jānis. *Kopotu raksti 30. sējums*, 14. sēj. Rīga: Zinātne, 1981.
- Rainis, Jānis (1985a). *Kopotu raksti 30 sējums*, 21. sēj. Rīga: Zinātne, 1985.
- Rainis, Jānis (1985b). *Kopotu raksti 30 sējums*, 22. sēj. Rīga: Zinātne, 1985.
- Rainis, Jānis (1986a). *Kopotu raksti 30 sējums*, 23. sēj. Rīga: Zinātne, 1986.
- Rainis, Jānis (1986b). *Kopotu raksti 30 sējums*, 24. sēj., Rīga: Zinātne, 1986.
- Šuvajevs, Igors. Komentāri. *Kaneti, Eliass. Masa un vara*. Rīga: Jumava, 1999.
- Viese, Saulcerīte. *Jaunais Rainis: Ieskats mazpazīstamos manuskriptos*. Rīga: Liesma, 1982.

**TREATMENT OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN THE INDIVIDUAL AND THE COMMON PEOPLE
IN THE CREATIVE THOUGHTS OF RAINIS'S PLAYS**

Abstract

Rainis's world outlook has been strongly influenced by the Marxist philosophy, yet his attitude towards this doctrine is rather complicated. On the one hand, the poet was attracted by the idea of changing the world, voiced by Marxism, and he was fascinated by the personality of Karl Marx, in whom he saw a brave and talented reformer of the society; yet, on the other hand, Rainis has severely criticised a number of ideas propagated by Marxism which have been proposed as the foundation of socialism.

Firstly, the distinctly materialistic orientation of the Marxist doctrine and the social and political movements associated with it is incompatible with Rainis's artistic endeavours and his conviction that the decisive role in the development of the society is played by the enhancement of the man's spiritual world rather than by the economic conditions and their transformation.

Secondly, Marxism is unable to solve the contradiction that occurs between the necessity to act in the name of the interests of *the overwhelming majority* and, simultaneously, to guarantee a *free development of every individual*. One could even assert that Marxism tries to bypass the potential conflict between the individual freedom and mass interests. On the other hand, Rainis, who had a high regard for the individuality and wanted to harmonise the collective potential for the development of

the society with the free development of the personality, is particularly sensitive to the contradictions existing between the individual and the society and strives to address them in his literary works.

The issues outlined above in relation to the treatment of the individual and the *mass* specific of Rainis's literary works have been analysed in this article in the context of the working notes of Rainis's unfinished play "Īliņš (Kurbads)".

Keywords: *Rainis, the individual, the masses, Marxism, future.*